

Н. І. Кочукова,

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», м. Слов'янськ

ПРИЙОМИ І ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ АВТОРСЬКОЇ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ В МОВОЗНАВЧИХ ТЕКСТАХ

У статті проаналізовано лексичні, морфологічні, синтаксичні, стилістичні прийоми та засоби, якими послуговуються вчені, щоб дієвіше впливати на читачів, уміти їх зацікавити, доступно, лаконічно розкривати складні наукові поняття, виявляти власну індивідуальність.

Ключові слова: наукова стаття, наукова мова, авторська індивідуальність, стилістичний ефект, експресивне забарвлення.

В статье проанализированы лексические, морфологические, синтаксические, стилистические приемы и способы, которые используют ученые для того, чтобы действеннее влиять на читателей, уметь их заинтересовать, доступно, лаконично раскрывать сложные научные понятия, проявлять собственную индивидуальность.

Ключевые слова: научная статья, научный язык, авторская индивидуальность, стилистический эффект, экспрессивное окрашивание.

The author of this article analyzes the lexical, morphological, syntactic, stylistic devices and means which are used by scholars for more effective influence to the readers, for enrolling their interest, for disclosing complex scientific concepts accessibly and concisely, for identifying their own individuality.

Keywords: scientific article, scientific language, author individuality, stylistic effect, expressive marking.

Лінгвістичні особливості текстів наукового стилю стали об'єктом дослідження в працях І.В.Арнольд, О.А.Баженової, А.М.Васильєвої, А.П.Коваль, І.М.Колєгаєвої, М.П.Котюрової, О.М.Крижанівської, О.А.Лаптевої, Н.Я.Мілованової, М.М.Пещак, Л.В.Славгородської, А.В.Суперанської, О.С.Троянської тощо. Лексико-семантичний та функціонально-стилістичний аспекти вивчення наукового стилю зумовили ґрунтовний аналіз функціональних семантико-стилістичних категорій, найбільш повний опис яких у російській мові представлений у колективній монографії за загальною редакцією М.М.Кожині та в науково-технічному стилі сучасної української мови в монографії Н.Ф.Непийводи. Функціональні особливості образних засобів розглядали Л.О.Кадомцева, Г.О.Краковецька, Г.М.Дядюра. На початку ХХІ ст. запропоновано новий підхід до інтерпретації та оцінки наукових творів – з позицій поетики. У монографії Н.В.Зелінської «Поетика приголомшеного слова (Українська наукова література ХІХ – початку ХХ ст.)» на основі дослідження масиву української наукової літератури періоду її «другого відродження» ХІХ – початку ХХ ст. – здійснено типологічно-жанровий аналіз видань та публікацій, виділено основні чинники та джерела формування репертуару наукової книги. Показано, що завдяки своїй особливій поетиці кращі наукові праці становлять не лише змістову, а й естетичну цінність [4, с. 255]. Синиця І.А. в докторській дисертації дослідила визначальні риси мовної особистості ученого-гуманітарія, описала їх у комунікативному, культурологічному, образно-стилістичному аспектах та запропонувала узагальнений портрет автора науково-гуманітарного тексту ХІХ ст. Прояви авторської індивідуальності в науковому тексті розглядали П.О.Селігей, О.В.Трищук. Проте засоби індивідуальних уподобань щодо використання тих чи тих мовних одиниць у мовознавчих текстах недостатньо вивчені, що й зумовило **актуальність** нашого дослідження.

Метою статті є з'ясування прийомів та засобів, якими послуговуються вчені, щоб дієвіше впливати на читачів, уміти їх зацікавити, доступно, лаконічно розкривати складні наукові поняття, виявляти власну індивідуальність.

Джерелом фактичного матеріалу слугували науково-теоретичні та дослідницькі статті з мовознавчих проблем, рецензії та огляди, розміщені в журналах «Українська мова», «Українська термінологія і сучасність», «Культура слова», «Мовознавчий вісник» (Черкаси) та на сайті електронної бібліотеки Інституту журналістики (journlib.univ.kiev.ua).

Наукові статті виконують дослідницьку функцію (подають наукові результати), презентаційну (представляють дослідника в науковому товаристві), оцінну (оцінюють стан наукових досліджень з певної проблеми) та комунікативну (слугують засобом спілкування дослідників) [7, с. 100]. Для реалізації зазначених цілей автори послуговуються не лише стереотипними, а й виразними, експресивно забарвленими засобами і прийомами. Довгий час уважалось, що наукова комунікація здійснюється лише з пізнавальною та інформаційною метою, а емотивність їй не властива. Проте сучасна наука, що розвивається в час панування ідей про авторську неповторність, поступово звільняється від надмірної стандартизованості, стереотипності, знеособленості. Як зазначає Н.В.Зелінська, уже в лінгвістичних дослідженнях 70-х рр. ставлення до літературної форми наукових творів принципово змінюється – помітна тенденція до «гуманізації» викладу, все більше орієнтація на інтереси, потреби й можливості читача, максимальне пристосування спеціального тексту до участі в процесі комунікації [2, с. 14]. На думку П.О.Селігея, «надмірна безособовість не тільки засушує науковий текст, а й насичує його якимсь духом тоталітарних часів, коли жива, самостійна думка була не в пошані, а творче «я» дослідника всіляко глушили. І не випадково надмір «знеособлений» науковий виклад виявляється разюче подібним до сумнозвісної новомови, яка теж уникала особистісного начала, прагнула знеособленості, наче знімаючи з мовця відповідальність за сказане...» [6, с. 13]. Тому сьогодні наукове висловлювання сприймається не лише як суха констатація фактів, а як твір, який відображає авторську індивідуальність, соціальний контекст, у якому працює науковець.

Науковість виражається в ясності, точності й логічній послідовності, доказовості, продуманості викладу, висловлення своєї думки, в абстрактності останньої. Сильове значення науковості пов'язане з характерним лексичним наповненням тексту (термінологія, книжна, абстрактна лексика). Саме це й складає суть поняття

«естетика наукової мови», котра відсікає усе ситуативно-конкретне, предметно-зображальне [1, с. 26]. Незважаючи на зазначені особливості стилю дедалі частіше висувається вимога врахування суб'єктивного компоненту у викладеному новому знанні, згідно з яким важливу роль відіграє особистість автора-науковця. Традиційно нейтральний, стандартизований, безособистісний науковий текст стає об'єктом вивчення суб'єктивних складників наукового пізнання та творчості, у якому яскраво виражені особистісні риси його автора. «Кардинальні відкриття в природничих і гуманітарних науках, – наголошувала Н.П.Непийвода, – можливі там, де стереотипи руйнуються. Відповідно, і твір неординарного вченого своїм мовним оформленням відрізняється від стандартизованих текстів. Яскраво індивідуалізований науковий твір свідчить про те, що його автор – непересічна особистість, яка може силою слова емоційно впливати на читачів» [5, с. 22].

Написання наукової роботи, зокрема статті, є завершальним етапом у розв'язанні творчої задачі. Креативність пізнавальної діяльності науковця полягає в тому, щоб побачити нове на тлі відомого, окреслити коло пов'язаних з ним проблем, оцінити власні можливості в їхньому розв'язанні, залучити зацікавлених у досліджуваному аспекті розвідок суб'єктів наукової діяльності, спланувати шляхи обґрунтування своїх наукових поглядів, і, зрештою, відібрати для їх опису адекватні мовні й мовленнєві засоби. Усе це дозволяє розглядати науковий текст як джерело не лише наукової інформації, а й уявлення про суб'єкт творчої діяльності. Доречним цьому є вислів В.Г.Костомарова про те, що «навіть чи є текст без творчої винахідливості автора», індивідуальна оригінальність якого виражена «у способах застосування мови, у стильових явищах, пов'язаних з інтуїцією, життєвою мудрістю й життєвим досвідом, здоровим глуздом і смаком, творчістю, неперервним суспільно-історичним й індивідуальним морально-інтелектуальним зусиллям» [3, с. 64-65].

Як відомо, фразеологія наукового тексту покликана виражати логічні зв'язки між частинами висловлювання (як показав аналіз, навести приклади, звідси випливає, на основі отриманих даних, віддавати належне, привертати увагу, наводити аргументи, опиратися на факти) і позначати певні поняття (ступінь дослідженості, наукова новизна, теоретичне значення, питома вага, нагальна потреба) [7, с. 40]. Результатом фразеологічного новаторства в мовознавчому тексті є використання фразеологізмів, які виділяються своєю несподіваністю, влучністю, емоційно-експресивним забарвленням. А творча трансформація стійких словосполук надає їм нових експресивних відтінків, посилює виразність. Наприклад: «Лінгвістичні праці Ю.Шевельова засвідчують: якщо вчений – яскрава мовна особистість і добре знається на багатствах мови, йому важко втриматись у **прокрустовому ложі узвичаєних стильових канонів**» (П.Селігей), пор. традиційне: *прокрустове ложе*; «Якщо кому й бракує індивідуальності в науці, так це посередньому, пересічному дослідникові, який звик **бродити второваними стежками**» (П. Селігей), пор. традиційне: *іти второваними стежками*. Серед експресивних явищ, здатних загострювати сприйняття матеріалу, впливати на мислення людини, збуджувати відповідні емоції читачів, вирізняються своєю яскравістю, образністю метафоричні одиниці, розгорнуті аналогії, порівняння, наприклад: «**Стежити за думкою поета завжди цікаво й повчально, а ось перейнятися природністю його діалогу з читачем, відчутти відтінки індивідуальних інтонацій, ледь помітних емоційних реакцій на змістові обертони слова можна лише тоді, коли сам автор задає камертон такої довірчої розмови...**» (С. Єрмоленко); «Як знаючись тільки добре на музиці, маючи вправність у грі людина може взяти і новий добрий акорд, так тільки глибоко й повно знаючи мову, можна витворити нове слово, без наміру, не надумано, а цілком натурально, «само собою» (Є.Карпіловська); «**Ми не знайдемо в нього прикладів, коли, скажімо, те, що можна висловити одним реченням, розтягується на цілий абзац, а те, що можна вмістити на одній сторінці, розтягується аж на розділ. Фрази стоять тісно притерті, як дві зчеплені шестерні**» (П.Селігей). Важливу актуально значущу інформацію, яка підтримується особистісним ставленням автора до ситуації, факту втілюють перифрази: «**Та, здається, відсторонений, індиферентний до об'єкта та до адресата науковий дискурс – цей «останній bastion» «нериторичності» – руйнується буквально на наших очах**» (Н.Зелінська); «**І все-таки, майже до недавнього часу, за межами риторичних досліджень опинялася сама – доволі емоційно наповнена – сфера продукування ідей і знань – наука і, відповідно, величезний масив одержаних в результаті наукової діяльності текстів**» (Н. Зелінська).

Мовознавці, хоч і глибше від інших розуміються на мові, не так часто бувають вишуканими стилістами [6, с. 6]. Яскравим виявом креативності, стилістичної майстерності є вміння автора вдало персоналізувати мовні явища, таким чином збагачуючи виражальні можливості наукового мовлення: «**Стежачи, як у тексті змагаються різні погляди й підходи, ми теж несамохіть починаємо їх порівнювати, зіставляти, протиставляти – одне слово, мислити**» (П.Селігей); «**Водночас норма відіграє і настановчу роль: вона радить мовцям, як краще висловити свою думку, які засоби дібрати для кращого взаєморозуміння. Завдяки властивості об'єднувати націю довкола кращого зразка її мови норма забезпечує стійкість мови, а отже і тяглість культурної традиції народу. Водночас норма живої мови рухлива: вона змінюється разом із мовою відповідно до нових потреб суспільної практики**» (Є.Карпіловська). Такий прийом сприяє невимушеності, розкутості, розмаїтості наукової мови: «**Тим часом, і сама сфера, і – це більшою мірою – створюваний нею дискурс (попри поширені міфи) далеко не байдужі ні до власне форм само репрезентації, ні до суспільного, і навіть естетичного резонансу, який вони мають чи потенційно можуть мати**» (Н. Зелінська).

Проаналізовані тексти засвідчують функціонування такого стилістичного прийому, як антитеза. Влучні антитези дозволяють підкреслити суттєві моменти в логічно аргументованих міркуваннях і виявляти авторську мовотворчість: «**Особливо чутливими до проявів риторичності й водночас продуктивними щодо їх виявів є, як неважко припустити, суспільно-гуманітарні дискурси, у яких емоції органічно входять в академічний виклад, а природні гнів і обурення стають складниками теоретичних конструкцій, що обґрунтовують необхідність, наприклад, рішучих суспільних змін. Проте окремі ознаки риторичності виявляються навіть «у суходому, як порох, змісті технічних звітів» (Дж. Дюран)**» (Н. Зелінська); «**Відтворювання логічних зв'язків – аж ніяк не дрібниця, а турбота ввічливого автора про свого читача**» (П. Селігей).

Цікавим засобом авторського акцентування знання є вживання прислівників: «Вправність словотворення насамперед передбачає добре знання його ресурсів або всіх засобів, які беруть у ньому участь. Але цього **замало**» (Є. Карпіловська); «**Недаремно** О.Н.Синявський сполуку само собою взяв у лапки» (Є. Карпіловська); «Поєднання, а **точніше** – зіткнення, різнопланової лексики характерне і для інших поезій» (Н. Сологуб); «У рецензованому підручнику це **найвиразніше** виявили наголоси, що їх Я.Кредатусова подала в українській частині словників» (Є. Карпіловська). Ще більший ефект створює морфологічна категорія ступеня порівняння прикметників: *важливіший, складніший*. Наприклад: «Відтак семантика лексичної одиниці слово у поетичних творах значно **глибша**, ніж представлена у загальномовних словниках» (Н. Мех); «У таких рядках втілюється одне з **найважливіших** міфічних уявлень про матір як уособлення життєвої мудрості, досвіду, засадничих принципів життя» (Ж. Марфіна). Крім основного призначення, вона, на нашу думку, має додаткове навантаження: надає висловленню деякої суб'єктивності, а в поєднанні з іншими мовними засобами в тому чи тому контексті додатково підкреслює відтінок категоричності.

Прагнучи уникати штампів автори-науковці намагаються бути оригінальними й у доборі заголовків. Заголовки мовознавчих матеріалів досить характеристичні, основна їхня ознака – проблемність. Як відомо, у принципах побудови заголовків виявляється тенденція до економії мовних засобів: необхідність виразити щонайбільше змісту, затративши щонайменше мовного матеріалу. Це породжує точність, влучність і лаконізм назв: «Нові запозичення і новотвори на тлі фонетичної та словотвірної підсистем української літературної мови» (К. Городенська); «Інтегральне і диференційне в трансформації та оказіональній деривації фразем» (Ж. Колоїз); «Обмежувачі в словотвірних процесах: проблеми відмежування й типологізації» (А. Нелюба); «Норма в сучасному українському словотворенні: зразок і реальність» (Є. Карпіловська); «Сфера туризму: мовна норма і стандарти (українська та німецька мовні практики)» (О. Ляховин). Заголовки, які містять запитання, ніби одразу пропонують читачам замислитися: «Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм?» (К. Городенська); «Активні дісприкетники в українській літературній мові: уживати чи ні?» (Г. Голозівська); «Чи потрібні нам латинські літери?» (С. Чемеркін). Специфікою заголовків є те, що вони здебільшого дають оцінку всього тексту, не розкриваючи його змісту. Навпаки, сам текст має підтвердити влучність оцінки, наприклад: «Кодифікувати» нові літературні мови? Зберегти й захистити українські говори!» (В. Німчук).

Найбільш характерним синтаксичним прийомом експресивності в досліджених текстах є вставні й вставлені конструкції. Вони виражають сумніви, розмірковування, оцінку автора щодо висловлювання. Наприклад: «**Цікаво відзначити**, що укладачі словників (Б. Грінченко, Ласло Деже та ін.) вважали очевидним те, що при множинному іменнику на -яни має бути форма на -янин (її вважали початковою)» (В. Олексенко); «Отже, впродовж майже 20 років точаться розмови про «кодифікацію русинського язика», але досі не створено адекватної (**не кажемо вже про наукову**) граматики...» (В. Німчук); «Вона має яскраво виражений політичний характер і паразитує на любові населення карпатського регіону до всього оригінального (**насамперед – мови**), що є в його житті (**особливо – духовному**)» (В. Німчук). Такі конструкції нерідко виступають яскравими засобами вираження позиції автора: «Ми глибоко переконані, що настала пора створити громадське освітньо-наукове об'єднання Товариство шанувальників (**і захисників?**) українських діалектів (**діалектного слова**), основною метою якого було б плекання свідомої любові громадян до рідних діалектів, говорів, говірок як органічних і невід'ємних частин єдиної української національної мови» (В. Німчук).

Своєрідним виявом мовної індивідуальності є прагнення автора вести невимушену дискусію на сторінках журналів, надаючи таким чином експресивності науковому текстові. Такий ефект діалогізму досягнуто за участі різноманітних синтаксичних прийомів. Зокрема, уведенню *запитань – відповідей* до наукової прози: «Багато хто не задумуючись уживає іде переплата, іде реєстрація, іде підготовка, іде пошук, іде запис. Іде слідство та ін. А чи доречні такі дієслівно-іменникові сполуки в українській мові? Ні, недоречні, бо вони властиві російській мові» (К. Городенська); «Якими ж засобами досягає Ю.Шевельов таких виразних ефектів? Які стилістичні таємниці приховує його творча робітня? Спробуємо з'ясувати це на матеріалі його українськомовних лінгвістичних праць. Чимало із цих засобів, як ми побачимо далі, у стилістиці наукового тексту описані ще недостатньо, а то й залишаються зовсім невідомими» (П. Селігей).

Отже, науковий текст є наслідком мовотворчого процесу, і тому йому притаманні як ознаки стереотипності, так і прояви авторської індивідуальності. Серед поширених лексичних, морфологічних, стилістичних, синтаксичних засобів і прийомів виділяємо такі, як метафора, розгорнуті аналогії, порівняння, трансформовані фразеологізми, антитеза, морфологічна категорія ступеня порівняння прикметників, вставні й вставлені конструкції. Перспективним, на нашу думку, є дослідження нових тенденцій в українській науковій мові.

Література:

1. Бирик С. Диференційні ознаки розмовно-побутового стилю літературної мови / С. Бирик // Українська мова. – 2011. – № 4. – С. 22-31.
2. Зелінська Н. В. Який він, науковий стиль? / Н.В.Зелінська // Культура слова. – 1990. – Вип. 38. – С. 13-17.
3. Костомаров В. Г. Наш язык в действии: Очерки современной русской стилистики / В. Г. Костомаров. – М., 2005. – 287 с.
4. Мех Н. О. Науковий стиль // Українська лінгвістична XX – початку XXI ст.: система понять і бібліографічні джерела / За ред. д-ра філол. наук, проф. С.Я.Єрмоленко. – К. : Грамота, 2007. – С. 251-255.
5. Непийвода Н.Ф. Автор наукового твору: спроба психологічного портрета / Н.Ф.Непийвода // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 11-23.
6. Селігей П. Юрій Шевельов – майстер наукового стилю / П. Селігей // Українська мова. – 2010. – № 4. – С. 3-21.
7. Семенов О. М. Культура наукової української мови: навч. посіб. / О. М. Семенов. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 216 с.